

A hiányzó közös nevező

Földes György (szerk.): *±30 Esszék a közelmúltról és a közeljövőről*.
Budapest, Napvilág Kiadó, 2019

Manapság „divat” szidni a kapitalizmust, főként a neoliberális kapitalizmust. Nemrégiben még a *Financial Times* is címlapon követelte a változást (*Capitalism: Time for a reset*). Örülünk, Vincent?

Nem igazán – mondhatnánk –, örömünk legalább annyira felemás, mint a *±30* címet viselő esszégyűjtemény olvasása közben. Egyfelől dicséretes, hogy a magyar politikai baloldal, amelynek (elvben) egyik reprezentatív kötete lenne (lehetne) a rendszerváltás 30. évfordulójára megjelent könyv, ismét elővette a népfrontpolitikát, és igen különböző politikai-kulturális beállítottságú emberek megszólítására törekedett. A szerzők közt egyaránt találhatunk liberális, konzervatív és szociáldemokrata meggyőződésű embereket – sajnos azonban e sajátos népfrontos eklekticizmus (bármit is gondoljunk ma erről) a rendszerkritikai baloldalra már nem terjedt ki, amely (nem elégedvén meg pusztán a kapitalizmus „újratervezésének” politikai programjával) egy tőkén túli világban gondolkodik, s perspektíváját nem a „reálpolitikához” való „taktikai ragaszkodás” határozza meg.

A szerzők kiválasztása látszólag véletlenszerű volt, a szándék azonban nyilvánvalóan a magyar kulturális elit megszólítása e népfrontos stratégiával. Aminek Aczél György idejében még lehettek is pozitív hozadékai – a kultúrában legalábbis biztosan. Ma azonban, a pluralizmus (elvben) versengő pártrendszerében, e politikának nincs túl sok értelme, hiszen a kötetbe beválogatott/felkért szerzőknek számtalan módja van a megnyilatkozásra, és attól nem fogják jobban szeretni a magyar politikai baloldalt, hogy megírhattak egy esszét a jelzett kötetbe. Az eredmény „legfeljebb” egy ÉS- vagy HVG-cikkgyűjtemény lett, amelyet az a döntően liberális beállítottságú kulturális elit, amelynek a szerkesztő szemmel láthatóan hízelegni akar, talán amúgy is meglehetősen fanyalogva olvas majd (nem utolsósorban azért, mert ennek az elitnek csak rossz emlékei vannak az Aczél-korszakról).

A kötet egyik alapvető problémája a jelzett vállalkozás értelmetlensége – míg régen a népfrontpolitika valóban tömegekhez juttatta el a kultúrát, addig ma ez nem ér többet, mint egy-két kritikát, amelyet amúgy is csak a „vájtfülűek” olvasnak. Ez nem a szerkesztő és a vállalkozás bűne. Az azonban igen, hogy a baloldal megmaradt – igen csekély – erőforrását arra fecsérli, hogy saját magát pozicionálja újra (vagy bele) egy olyan liberális kulturális közegbe, amely hallani sem akar a szocializmusról.

Ez a beállítottság a kötet minden esszéjében tetten érhető, mint ahogyan az a törekvés is, hogy az orbáni rezsimet valahogyan „vissza-vezessék” Kádár Jánosra és az államszocializmusra. (Gyurgyák János megfogalmazásában: „[O]rbán a 2000-es évek elején rádöbrent: »Ezeknek Kádár kell! S ha nekik ez kell, miért ne éppen én legyek az ő új Kádár Jánosuk.«” [229.])

Hamis analógiák bűvöletében – avagy visszatért-e a sztálinizmus szelleme?

Az a vélelem, hogy az Orbán-rezsim az államszocializmus „második kiadása” lenne, a magyarországi értelmiségi diskurzus talán egyik legjellemzőbb és folyton visszatérő eleme. A 2010-től berendezkedő, keresztény-nacionalista, neokonzervatív politikai kurzust, eszerint, az államszocializmussal lehet, sőt, kell párhuzamba állítani, s még véletlenül sem vér szerinti rokonával, a Horthy-rendszerrel. Jegyezzük meg mindjárt azt is, hogy ez a narratíva – strukturális szempontból – nagyon hasonlít a totalitarizmus-elméletre, amely a sztálinizmus és a fasizmus közé tesz – lényegében formai hasonlóságok alapján – egyenlőségjelet. (A kommunizmus–fasizmus dilettáns azonosításának tézisé a kötet szerzői közül többen is képviselik, köztük Spiró György is. Az irányzat szellemi zsákutcáját mi sem fejezi jobban, mint az, hogy a *Jönnek* című vers Spirója esszéjében eljut a nemzetállam apologetikájához... szomorú ez a szellemi hanyatlás.)

E nem túl szofisztikált gondolatvezetés jelen van a mindennapi közbeszédben, a „kommentírodalomban”, a megmaradt ellenzéki sajtóban, s furcsa módon még a kormánypárti propagandamédiában is megragadható. Ez utóbbi a meggyőződéses antikommunista, liberális „elitet” próbálja összemosni – gyakran, meglehetősen ízléstelen módon, a rokoni kapcsolataikra hivatkozva – a Rákosi- vagy Kádár-

kor elitjével. Látnunk kell azonban, ezek az ideológiai konstrukciók a politikai ellenfelek kölcsönös diszkreditálása céljából születtek és léteznek, tudományos szempontból abszolút használhatatlanok, a jelen megértéséhez pedig kicsit sem visznek közelebb minket. A történelemhez – úgy látszik – „mindenki” ért, s az önjelölt szakértők könnyen és hamar megtalálhatják az adekvátnak tűnő párhuzamokat a történelmi példák gazdag tárházában.

Nehéz (és kár lenne) tagadni, hogy az 1948–1989 között – Közép-Kelet-Európában – létezett szocializmus számos formális hasonlóságot mutat napjaink állapotaival. Érdemes azonban szem előtt tartani azt a – mostanában méltatlanul ignorált – tézist, miszerint „minden tudomány fölösleges volna, ha a dolgok megjelenési formája és lényege közvetlenül egybeesnék”. A mainstream beszédmód éppen a jelenségek lényegét, a történetiséget felejtí ki értelmezéséből, s nem vetődik fel a kérdés, hogy hogyan is került Rákosi, Gerő vagy éppen Kádár csizmája korunk asztalára.

Igaz az, hogy a kelet-európai (gazdasági-társadalmi) fejlődés egyik fontos sajátossága, hogy itt az autokratikus, tekintélyelvű hatalmi struktúrák dominanciája szilárdult meg az évszázadok során – nem függetlenül a gazdasági elmaradottságtól, a nyugati centrumkapitalizmus kvázi gyarmatosító attitűdjétől és a világrendszer hierarchizált működésétől. A hatalomgyakorlás autoriter jellege, a paternalizmus, a bürokratizmus tehát kontinuos mozzanatok Magyarország (és Kelet-Európa) történetében. Felismerhetjük és megragadhatjuk akár az 1918 előtti periódusban, akár a Horthy- vagy a Rákosi/Kádár-korban, és persze napjainkban is. (Sőt, nyugodtan kijelenthetjük azt is, hogy végső soron minden tekintélyuralmi-autoriter rezsim mutat hasonlóságokat, hiszen módszereik is nagyon hasonlóak: rendőri és/vagy adminisztratív elnyomás, egyszemélyi vezetés, centralizáltság, masszív propaganda stb.) Ennek ellenére – bár sokak számára vonzó megoldás – mégsem fűzhető fel a teljes új- és jelenkori kelet-európai és magyar történelem ugyanazon fonalra, muszáj megragadnunk benne a diszkontinuos mozzanatot (vagy mozzanatokot) is.

1945 radikális fordulatot hozott Magyarországon (s persze szerte Közép-Kelet-Európában). Megkezdődött a régi, Hitler-szövetséges Magyarország – „középkorias” elemekkel súlyosan terhelt – társadalmi struktúrájának lebontása, az uralkodó elit elüldözése, illetve az országot háborúba vivő (és a holokausztért is közvetlenül felelős) szélsőjobboldali, nyilas elemek megbüntetése, vagyis a defaszizálás. Ezzel párhuzamosan zajlott a társadalmiforma-változás is: radikálisan

korlátozták a magántulajdont, s a termelőeszközöket társadalmi, azaz valójában állami tulajdonba vették.

Nem kell komoly társadalomtörténésznek lenni ahhoz, hogy lássuk: a napjainkban zajló folyamatok – az alaptendenciát tekintve – éppen a visszajára fordultak a fentiekhez képest, s hogy a második világháború előtti magyar társadalom struktúrája látszik – megváltozott körülmények között – visszarendeződni. Tanúi vagyunk az oligarchikus viszonyok kiépülésének (vagy inkább restaurációjának), a lakosság jelentős része teljes anyagi és szellemi nyomorának, a mindennapi létbizonytalanságnak, és a szemünk előtt zajlik a „jóléti állam” vívmányai (iskolák, kórházak, szociális ellátás stb.) folyamatos pusztulása/ pusztítása. E tendenciák Ferge Zsuzsa *Három évtized hullámszárai a közjólét szemszögéből* című írásának adataiból is jól kiolvashatók.

Régi toposzok – régi köntösben

Találóan állapította meg Böröcz József – a *Maszol*nak adott interjújában –, hogy a magyar értelmiség egy része az úgynevezett *kargókultusz* jellegzetes elemeit viseli magán. A fogalom a kulturális antropológia (szak)szókincséből származik, és azt a jelenséget írja le, amikor a világtól viszonylagosan elszigetelt társadalmak külső látogatókkal találkoznak, s a látogatók által behozott különféle „érdekes” tárgyakat (a kargókat) kultikus-vallásos formában – a valós kontextusukból kiragadva – beillesztik a helyi kultúrába. A rendszerváltás utáni Kelet-Európában is egy nagyon hasonló jelenség figyelhető meg: a régió – s benne Magyarország – politikai és értelmiségi elitje a Nyugaton talált, illetve onnan behurcolt „csillogó” ideológiai paneleket („az államszocializmus az elmaradottság okozója”, „a polgári demokratikus berendezkedés, a demokrácia nyugati modellje, a szabadság és a piac a fejlődés igazi letéteményese” stb.) fenntartások nélkül magáévá tette és teszi.* Oly mértékben magáévá tette, hogy e fogalmakkal és ebben az értelmezési keretben ragadja meg az egész ország és a régió történeti perspektíváit, vagyis beleesik abba a csapdába, hogy a nyu-

* „Az EU-csatlakozás hasznait két érdekcsoport fölözi le” – interjú Böröcz József szociológussal. Elérhető: www.maszol.ro/index.php/hatter/111361-az-eu-csatlakozas-hasznait-ket-erdecsoport-foloz-i-le-interju-borocz-jozsef-szociologussal

gat-európai fejlődési sémák és az ott érvényes fogalmak felől próbál választ találni tipikusan kelet-európai problémákra. Minden, ami e konstrukciótól eltér, rossz analógiák fogságába kerül, és ez a régióban – egyre több helyütt – kibontakozott tekintélyuralmi rezsimnek okainak és „működésének” félremagyarázásához (is) vezet.

Ennek tükrében talán nem is annyira meglepő, hogy a kötet szerzői jó részénél még mindig hasonló képzetek uralkodnak.

Bod Péter Ákos (egyébként dicséretes módon) az Elbán túli fejlődés – eredetileg Engelstől származó – terminológiáját (is) használva próbál elmaradottságunk okaira választ találni – sajnos sikertelenül. Az ismert közgazdasznál (s nem csak nála) a polgári demokrácia nem egy gazdaság- és társadalomtörténeti kategória, hanem egy olyan, a történelem felett létező „valami”, amely egyszerűen, „tanulás útján” és sok gyakorlással idővel elsajátítható. „Az Elbától keletre, a kényszerű újrakezdések és gyakori rendszerváltások térségében eddig még nem tudtak meghonosodni a polgári értékek, nem vált belsőleg is elfogadottá a nyugatos intézményi rend [...].” (33.) De mintha Bod Péter Ákos is belátná: magyarázata meglehetősen problematikus, ezért néhány oldallal később az autoriter viszonyok „társadalmi forrását” is azonosítja: „[A] külföldi tőke gyors betelepedésével, a kisvállalkozói előzmények sikeres folytatása esetén [...] a hazai üzleti réteg kiemelkedésével teremtődött egy másik ország is. Kádári kisemberből azonban több volt. Az ő csalódottságukra válaszolt a politika is, lényegében populizmussal [...].” (50.) A rendszerváltás projektumának egyértelmű kudarcáért tehát a nyugati demokráciát „befogadni” képtelen kádári kisemberre tolódik a felelősség. Ez a rendkívül történetietlen (és apologetikus) narratíva a rendszerváltó liberális értelmiség igen kedvelt toposza, s részben éppen ez a felfuvalkodott, lenéző attitűd az oka annak, hogy a magyar társadalom döntő többsége nem állt ki mellettük akkor, amikor az autoriter orbáni állam megtámadta, ellehetetlenítette s jelentős részben fel is számolta intézményi bázisukat (MTA, CEU stb.).

Óriási csalódás Gyurgyák János történész esszéje, akinél – úgy tűnik, sajnos – az ideológiai megfontolások végképp felülírtak mindenfajta szakmaiságot.

Bevezetőjében természetesen nem mulasztja el a lehetőséget, hogy az immár 30 éve döglött oroszánba még egyszer belerúgjon: „A nagy gölem, a szovjet birodalom jórészt saját súlyánál fogva roskadt össze, kimúlt anélkül, hogy a világot egy újabb (atom)háborúba sodorta volna, amelytől úgy tartott a nyugati civilizáció.” (118.) Jóindulatúan

tekintsünk most el attól a ténytől, hogy a nagyobb háborúkba éppen a „nyugati civilizáció” szokta belesodorni a világot, s e szokásáról, úgy tűnik, a mai napig nem mondott le, s attól is, hogy a Szovjetunió nem „súlya” miatt omlott össze. (Egy ehhez hasonló, abszurd megállapítást Bod Péter Ákos is megenged magának, aki szerint, a szovjet lakosságának – szemben az anyagi jólétben élő magyarokkal – csak „hústalan káposztaleves és kása” jutott vasárnaponként ebédre...) Gyurgyák erőteljes szalmabábrérvéléssel a „szocialista gondolkodókat” is „térdre kényszeríti”: „Sohasem hittem ugyanis a szocialista gondolkodók optimista fixa ideájában, nevezetesen, hogy az emberi természet alapvetően megváltoztatható és egy kivételes pillanatban bekövetkezik majd a *nagy transzformáció*, egy valóságos »isteni csoda« [...]”. A kérdésre, hogy vajon melyik gondolkodónál olvashatunk hasonlót, a történész sajnos nem ad választ. (A kapitalizmus alternatívájának keresését, Gyurgyákhoz hasonlóan, a kötet szerkesztője, a baloldali Földes György is elveti, aki szerint ugyan a fennálló rendszer alapvetően rossz, ember- és környezetromboló, viszont az alternatíva keresése szintén örültség, hiszen a globális kapitalizmus mint társadalmi-gazdasági berendezkedés nem kérdőjelezhető meg. „Nem a jog tiltja ezt, hanem a józan ész, amely azt súgja, hogy nagyot kockáztat az, aki megpróbálja, mert az útkeresés során könnyen zsákutcába tévedhet.” [105.]

Gyurgyák tanulmányát a fentiekén túl számos egyéb, bántó elmentmondás feszíti. Ehelyütt csak azt emelnénk ki, hogy a szerző képtelen az Orbán-rendszert adekvát módon elhelyezni a félperifériás Kelet-Európai kapitalizmusban, s régióink társadalmi-gazdasági-kulturális viszonyrendszerében. Nem bír – vagy talán inkább nem akar – elvonatkoztatni Orbán személyétől, s állítja, a NER nem írható le történeti példákkal. (Miközben ő maga sem tud mást csinálni, mint történelmi példákkal megfogni a 2010-es rendszert.) Állítja továbbá, hogy a rendszer Orbán nélkül ki sem „találódott” volna, s azt is, hogy az Orbán-rendszer „refeudalizálta” a magyar társadalmat. Ugyanakkor éppen maga ismeri el, hogy Magyarországon csak nyomokban van meg az a „vagyon-tulajdonosi” burzsoázia, s a vele szoros szövetségben álló művelt polgárság, amely Nyugat-Európában az évszázadok során organikusan kifejlődött. A 130. oldalon megállapítja, hogy sokszor nem a külső erők okozzák az egyes rendszerek bukását, hanem a „főszereplő tragikus vétsége, a *hübrisz*.” A 139. oldalon viszont „rájön”, hogy a hübrisznek vajmi kevés köze van a rendszerváltásokhoz: „A stabilabb, hosszabb ideig fennálló rezsimek

(Horthy, Kádár, Orbán) szinte azonos forгатókönyv szerint alakulnak ki: az előző rendszer totális összeomlása, geopolitikai fordulat [...], hatalomra kerülés, valamint konszolidáció 20–30 évre. Majd ezek a rezsimok is viharos gyorsasággal összedőlnek egy újabb geopolitikai fordulat következtében.”

Mégis mi a megoldás? A kötetből nagyon úgy tűnik, hogy a boldogsághoz elegendő a hatalom visszaszerzése Orbántól, és akkor már tényleg örülünk, Vincent. Az Orbánig vezető strukturális út megismeréséhez azonban a szerzők semmiféle segítséget nem adnak, döntő többségük sajnos beleragadt a „jó rendszerváltás” vs. „rossz NER” fogalmi dichotómiájába. A könyv előszavában felvetett nagy kérdésekre – *hogyan értékeljük a múltat, s főként, hogy merre tartsunk?* – nem kapunk válaszokat, s ami a kötetet végigolvasva leginkább szembetűnik, az az, hogy a „mainstream” magyar értelmiségnek továbbra sincs releváns mondanivalója a magyar társadalom számára. Szomorú fejlődésképe (vagy inkább az arra való képtelensége) ez a magyar politikai baloldalnak, nem csoda, hogy Orbánnal szemben sem igazán találnak alternatívát – még a „polgári legitimitás” keretein belül sem. Nyugodtan mondhatjuk: nem véletlenül. A rendszerváltás után következő, főként a baloldal és a liberálisok által dominált 20 év nagy valószínűséggel nem „restaurálható”: mára kiderült, hogy a NER nem anomália, hanem a félperifériás kelet-európai kapitalizmus „normális” üzemmenete. Nem örülünk, Vincent.

MEGJELENT AZ ESZMÉLET ZSEBKÖNYVTÁR 3. KÖTETE!

Bartha Eszter: A népirtástól a történelemhamisításig.

Rendszerkritikai megközelítések Krausz Tamással

186 oldal

Eszmélet Alapítvány, 2019.

990 Ft

Kapható az Írók Boltjában, a Bookline-on, illetve közvetlenül megrendelhető az eszmelet.hu oldalról.